

---

7. DE BENEDENVERDIEPING VAN DE WERELD

De socio-economische gevolgen van de taalkundige globalisering¹

Philippe Van Parijs

Een van mijn vroegere assistenten is met een Indische vrouw getrouwd, een andere met een Koreaanse. De ene werkt en woont nu in de Verenigde Staten, de andere in het Verenigd Koninkrijk. Naar alle waarschijnlijkheid zullen beiden voorgoed blijven wonen op wat ik hier de benedenverdieping van de wereld zal noemen. Als de landen die op de bovenverdiepingen wonen ze terug willen hebben – en, belangrijker nog, als ze hun honderdduizenden jongere broers en zusters willen behouden – staan ze voor een vreselijk dilemma. Ofwel zullen ze hun ziel ofwel hun hart moeten verliezen. Ofwel zullen ze zich moeten verzoenen met de afbrokkeling van hun cultuur ofwel zullen ze zich bij de afbouw van hun stelsels van sociale zekerheid moeten neerleggen. Aan het slot van dit artikel behandel ik de vraag of er een bevredigende uitweg bestaat uit dit dilemma. Eerst echter tracht ik het bestaan ervan aan te tonen door één voor één de vier hypothesen voor te stellen die in combinatie het vermoeden wettigen dat het dilemma steeds acuter zal worden.

1. Moedertalen in een geglobaliseerde wereld: de noodzaak van het territorialiteitsbeginsel

Statistieken over taalgebruik in de wereld hebben onvermijdelijk te lijden van enige willekeur, niet zozeer omdat moeilijk uit te maken is wat het juist

---

1. Dit artikel kwam tot stand in het kader van het onderzoeksproject 'De Nieuwe Sociale Kwestie' (Inter-Universitaire Attractiepolen 4/32). Een eerdere versie werd voorgesteld op het 11de Internationale Congres van de *Society for the Advancement of Socio-Economics* (Madison, Wisconsin, 7-11 september 1999) en besproken op de 21ste jaarvergadering van de *September Group* (All Souls College, Oxford, 3-5 September 1999). Mijn bijzondere dank gaat uit naar Samuel Bowles, Jean Laponce en Erik Olin Wright voor hun gedetailleerde commentaar. Een Engelse versie verscheen in de *International Political Science Review* 21 (2), 2000, pp. 217-233, en een Franse versie in *Les Défis de la mondialisation. Babel ou Pentecôte?* (Jacques Delcourt & Philippe de Woot eds.), Louvain-la-Neuve: Presses universitaires de Louvain, 2001, pp. 479-500. De Nederlandse vertaling werd bezorgd door Herman Selde-slachts.

betekent een bepaalde taal te beheersen, maar omdat het uiteindelijk van een willekeurige beslissing afhangt of twee manieren van spreken als twee verschillende talen beschouwd moeten worden dan wel als twee varianten van dezelfde taal.² Toch wordt gewoonlijk aangenomen dat er ongeveer 6 000 levende talen zijn, waarvan er 2 000 nog slechts minder dan 1 000 sprekers tellen en dus met uitsterven bedreigd zijn. Van deze 6 000 talen wordt de top tien gevormd door de eerste talen van meer dan 50 percent van de wereldbevolking (2 550 miljoen), de top twintig (zie Appendix 1) door die van meer dan 65 percent (3 220 miljoen) en de top 100 door die van meer dan 90 percent.³

In een traditionele agrarische maatschappij evolueert het taalgebruik langzaam en houdt het gelijke tred met de aanwas of afname van de bevolking, daar kinderen telkens de eerste taal van hun ouders leren en (min of meer) de plaats innemen van oudere sprekers die door de dood tot zwijgen zijn gebracht. Met de opkomst van de natiestaat en de koloniale mogendheden, kwam aan de voorrang van deze langzame demografische trend min of meer brutaal een einde. Zo werd in het revolutionaire Frankrijk Abbé Grégoire belast met een onderzoek van de taalsituatie in het land. Hij was ontzet toen hij moest vaststellen hoe weinig mensen Frans kenden, ook al was dit naar zijn mening “de enige echte taal van Frankrijk”. Zijn aanbeveling luidde dan ook: *anéantir les patois*, de streektaalen vernietigen, en “het gebruik van de Franse taal universeel maken” (Citron, 1999: 13). In Frankrijk en elders werd dit doel voornamelijk bereikt door verplicht openbaar onderwijs, zoals door Ernest Gellner (1983) benadrukt werd, en tot op zekere hoogte ook door de militaire dienstplicht, zoals werd aangetoond door Roger Brubaker (1992). Zo kwam een krachtig mechanisme op gang waarbij de nationale taal de plaats innam van de lokale idiomen, doordat de schooltaal meer en meer de taal werd die ouders met hun kinderen spraken. Dit deden ze deels om hen beter op de school voor te bereiden, deels ook ingevolge de toenemende intranationale mobiliteit die voortkwam uit de industrialisatie en urbanisatie, en die juist door de algemene verspreiding van de officiële landstaal vergemakkelijkt werd.

Toen de transnationale migratie van enkelingen en gezinnen toenam, werd verplicht onderwijs in de landstaal, in de regel gekoppeld aan een stigmatisering

2. Is het Macedonisch bijvoorbeeld een zelfstandige taal of is het slechts een variant van het Bulgaars? Waarom moet het Nederlands (de officiële taal van Nederland en Vlaanderen) wél en het *Schwyzerdütsch* (de verschillende dialecten van de Duitstalige kantons van Zwitserland) niet als een van het Duits verschillende taal beschouwd worden, terwijl de afstand van de Hoogduitse standaardtaal in beide gevallen ongeveer gelijk is? Het feit dat op een bepaald moment van de geschiedenis een politieke overheid toevallig bij machte was om een bepaald dialect een onderscheiden geschreven vorm te geven doet aan dit taalkundige feit natuurlijk niets af.

3. Zie o.a. Wardhaugh (1987: 1), Depecker (1997: 110-111), Crystal (1997: 286-287) en de website “Ethnologue: Languages of the World”.

ring van de oorspronkelijke taal van de inwijkelingen, weerom massaal ingezet om de assimilatie van inwijkelingen en hun nakomelingen te verzekeren, en dit ook inzake de taal die ze met hun kinderen wilden spreken. Zo is dus wezenlijk hetzelfde proces werkzaam enerzijds bij de assimilatie van nationale minderheden die in een staat wonen waarvan de officiële taal van hun moedertaal verschilt, en anderzijds bij de assimilatie van etnische minderheden die door immigratie ontstaan zijn. In beide gevallen kan dit proces goed geïllustreerd worden aan de hand van Gellners (1993: 139-140) treffende metafoor: de taalkaart wordt geleidelijk omgevormd – een omvorming die onophoudelijk verder gaat naarmate nieuwe vlekken verschijnen – van een schilderij van Kokoschka naar één van Modigliani, van een bont patchwork van gekleurde vlekken naar duidelijk afgelijnde gladde oppervlakken.

Toch is dit door Gellner beschreven, van boven naar onder werkende, overheidsgestuurde mechanisme niet het enige waardoor zwakkere moedertalen door sterkere verdrongen worden in een post-agrarische context met veelvuldige contacten en hoge mobiliteit. Er bestaat nog een ander, van onder naar boven werkend, door de bevolking gestuurd mechanisme – een zachte vorm van Modiglianisering als het ware – dat geanalyseerd werd door Jean Laponce (1984, 1993a, 1983b) en in deze argumentatie een cruciale rol zal spelen. Het wezen van dit mechanisme kan men kernachtig als volgt omschrijven: “Hoe vriendelijker mensen met elkaar omgaan, des te onvriendelijker gaan hun talen met elkaar om”. Talen kunnen eeuwenlang naast elkaar bestaan als er weinig of geen contact is tussen hun sprekers: denk maar aan het Jiddisch in Oost-Europa, het Aramees in Turkije (Barnett, 1968) of de talrijke inheemse talen van Noord-Amerika. Maar vanaf het ogenblik dat mensen met elkaar beginnen te praten, handel te drijven en te werken, ja met elkaar beginnen te vrijen en samen kinderen hebben, zal één van beide talen langzaam maar zeker verdrongen worden door de andere, en wel door die taal waarvoor bij de mensen de grootste motivatie bestaat om ze te leren wegens haar groter prestige of grotere verspreiding.⁴

Zelfs als er geen enkele assimilatie van boven naar onder plaatsvindt, gebeurt de verschuiving van Kokoschka naar Modigliani dus meestal in een tempo dat hoger zal liggen naarmate de contacten tussen de gemeenschappen intenser zijn en het prestige van de talen in kwestie ongelijker is. Dikwijls versterken beide mechanismen elkaar. Maar soms valt het door Laponce beschreven mechanisme in een tamelijk zuivere vorm waar te nemen (en is dan gewoonlijk het voorwerp van zeer verschillende percepties, afhankelijk van de taalgemeenschap waartoe men behoort), bijvoorbeeld in Quebec vóór 1975, in Vlaanderen tussen 1898 en 1932 of in Brussel gedurende de hele twintigste eeuw. Men neemt namelijk aan dat in deze gebieden in de ge-

---

4. Zie bijvoorbeeld de statistieken over het taalgebruik bij gemengde koppels (Frans- en Engelstalig) in Canada (Laponce, 1993b: 34-35).

noemde periodes officiële tweetaligheid het Gellner-mechanisme met betrekking tot de twee erkende talen uitgeschakeld heeft, terwijl de dominante taal (het Engels in Canada, het Frans in België) zich verder bleef uitbreiden ten nadele van de zwakkere door differentiële bekeringsratio's van zowel de inheemse als de ingeweken gezinnen. Omdat taal een communicatiemiddel is, is de zwakkere taal intrinsiek kwetsbaar, wat niet in dezelfde mate het geval is met andere cultuurcomponenten, zoals godsdienstige gebruiken of culinaire tradities.

Om kwetsbare talen te beschermen, beschikken maatschappijen met grote mobiliteit eigenlijk maar over één afdoende strategie, nl. de strikte toepassing van het taalkundig territorialiteitsbeginsel: *Cuius regio, eius lingua*. Dit beginsel komt neer op het opleggen van de zwakkere taal als de enige officiële taal van een bepaald gebied. Dat wil zeggen als de enige in dat gebied toegelaten taal in het openbaar bestuur, het politieke leven, de rechtspraak en vooral het gesubsidieerd verplicht onderwijs. Deze strategie was veelal nauw verbonden met het ontstaan van nieuwe zelfstandige staten (van Noorwegen tot de Oekraïne), maar ze werd van bij het begin ook toegepast in een sterk gedecentraliseerde meertalige confederatie als Zwitserland (Papaux, 1997) en werd onder sterke druk vanwege de gedomineerde taalgemeenschap ingevoerd in een aantal andere meertalige staten, zoals België in 1932 (met enkele geruchtmakende uitzonderingen) en Canada in 1975 (met de beruchte "Wet 101" van Quebec). In een wereld gekenmerkt door contact en migraties is er geen ander middel om kwetsbare talen duurzaam te beschermen (en dus wellicht ook geen ander middel om de taalvrede permanent te handhaven) dan strikt vast te houden aan het territorialiteitsbeginsel: als mensen zich in een bepaald gebied willen vestigen, moet men hen vriendelijk doch beslist verzoeken om de plaatselijke taal te leren, hoe wijd verbreid hun eigen taal ook moge zijn en hoe superieur zij hun eigen taal ook mogen achten.

Terwijl nu de democratie zich verspreidt en versterkt overal ter wereld, vooral dan in die meerderheid van staten waarvan de bevolking meer dan marginaal meertalig is (men bedenke dat er 6 000 talen maar slechts 211 soevereine staten zijn), zal en moet daarom het taalkundig territorialiteitsbeginsel een steeds voornamere rol spelen. Ontbreekt een dergelijk beginsel, dan valt niet op een duurzame vrede te hopen in Vlaanderen, Quebec of Catalonië, om nog te zwijgen van Kosovo, Koerdistan, Oost-Timor of Sri Lanka. Zonder dit beginsel is er voor de grote meerderheid van de talen van de wereld ten beste slechts een onzekere overlevingskans. Het toenemende belang van het territorialiteitsbeginsel voor het voortbestaan van zwakkere talen vormt mijn eerste premisse.

2. Vreemde talen in een geglobaliseerde wereld: een wereldwijde *lingua franca*

Mijn tweede premisse betreft de samenstelling van meertalige portefeuilles. Tweetaligheid en meertaligheid zijn al lang zeer verspreid, vooral bij sedentaire bevolkingsgroepen waarvan de moedertaal min of meer uitgesproken van de officiële schooltaal verschilt en bij de meeste transnationale migrantengedzinnen overal ter wereld. Een betrekkelijk jong verschijnsel echter – behalve bij een beperkte elite van geleerden en kooplieden – is de kennis van twee of meer nationale talen bij niet-migranten. Vergeleken bij de langzame ontwikkelingsdynamiek van eerste talen – het ritme hiervan wordt zelfs onder de meest onbarmhartige regimes van het door Gellner beschreven type bepaald door de generatiewisselingen –, verloopt de ontwikkelingsdynamiek van tweede talen veel sneller en is ze in beslissende mate afhankelijk van de wisselwerking tussen de taalkeuzen van verschillende mensen.

Of de keus nu door individuen, door scholen of door onderwijsministeries gemaakt wordt, de beslissing om te investeren in het leren van een bepaalde tweede taal kan door allerlei overwegingen ingegeven zijn, zoals de (vermeende?) intrinsieke schoonheid van de taal, het prestige van de literatuur waartoe ze een rechtstreekse toegang verleent of haar graad van verwantschap met de eigen moedertaal. Maar nu deze meertaligheid veel verder reikt dan een kleine elite van geleerden, zal de voorkeur voor een bepaalde taal overwegend gemotiveerd worden door de hoeveelheid (toegankelijke en potentieel interessante) mensen en documenten waartoe ze directe toegang verleent. Deze hoeveelheid wordt op haar beurt in belangrijke mate beïnvloed door de langzame ontwikkelingsdynamiek van moedertalen. Maar meer nog wordt ze beïnvloed door de tweede taalkeuzen van mensen met verschillende moedertalen. Als ik in Franstalig Zwitserland woon, zal mijn motivatie om bijvoorbeeld Italiaans te leren minder groot zijn als ik weet dat de meeste Ticinesi Frans kennen, en mijn motivatie om *Schwyzerdütsch* te leren zal zeer gering zijn als ik standaard-Duits ken en weet dat alle sprekers van het *Schwyzerdütsch* ook het *Hochdeutsch* beheersen.

Op die wijze gestructureerde beslissingen staan in sterke wisselwerking met elkaar volgens voorspelbare patronen, waarvan sommige al met het instrumentarium van de speltheorie onderzocht werden.⁵ Zo is het niet moeilijk in te zien dat hoe meer de sprekers van een bepaalde taal A (Frans bijvoorbeeld) een andere taal B (Engels bijvoorbeeld) leren, anderen – en niet alleen de

---

5. Zie bijvoorbeeld, op een verschillend niveau van formalisatie, Laitin (1988, 1993), Selten & Pool (1991) en de Swaan (1993, 1998).

moedertaalsprekers van taal B – des te minder motivatie zullen hebben om taal A te leren. Het is ook niet moeilijk te begrijpen dat naarmate meer instellingen en individuen een bepaalde taal reeds in hun portefeuille van vreemde talen opgenomen hebben, andere instellingen en individuen in andere gebieden des te meer gemotiveerd zullen zijn om hetzelfde te doen. Daaruit volgt dat zodra als een taal een duidelijke voorsprong genomen heeft, er waarschijnlijk een sneeuwbaaleffect zal optreden, waarbij meer en meer mensen zullen convergeren in de richting van dezelfde *lingua franca*⁶.

Er hebben in de loop van de geschiedenis natuurlijk talrijke regionale *linguae francae* bestaan, waarvan sommige later hun bereik weer ingekrompen hebben tot de betrekkelijk kleine groep moedertaalsprekers. Men hoeft maar aan het Grieks te denken: ooit diende het als communicatiemiddel tussen mensen met talloze verschillende moedertalen in het oostelijke Middellandse-Zeegebied – het was de taal waarin Christus tegen Pilatus stamelde –, maar anders dan het Latijn, waarvan de nakomelingen nu over de hele wereld verspreid zijn, heeft het zich teruggetrokken op het gebied waar het oorspronkelijk de moedertaal was. Ook vandaag is er nog een aantal regionale *linguae francae*, zoals het Swahili in grote delen van Afrika bezuiden de Sahara, het Hindoestani op het Indische subcontinent, het klassiek Arabisch in Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Maar slechts één taal kan hopen de eerste (en vermoedelijk enige) universele *lingua franca* te worden van de eerste (en vermoedelijk enige) sprekende soort op aarde. Het is niet de taal met de meeste moedertaalsprekers en zal dat ook nooit worden, tenminste als het taalkundig territorialiteitsbeginsel mag blijven gelden. Het is niet de taal waarvoor de gemiddelde kennis het hoogste is, al kan ze dat gauw worden. Het is een taal die geen intrinsieke kwaliteiten heeft, geen fonetische of syntactische voordelen, geen esthetische superioriteit, die het voor zo'n uitzonderlijke bestemming konden voorbeschikken. Het is een nonchalant uitgesproken combinatie van een Germaans dialect, ooit gesproken in Sleeswijk-Holstein, met een Romaans dialect, ooit gesproken in Normandië. Het is een mengtaal die geleidelijk vorm kreeg en zich langzaam uitbreidde over het grootste eiland van Europa, waarna ze bezit nam van enige merkwaardig dunbevolkte gebieden een heel eind uit de buurt, om daar dan, helemaal op de door Gellner beschreven wijze, een indrukwekkend efficiënte taalkundige zuivering door te voeren door bekering.

---

6. Deze term, die oorspronkelijk een mengeling van Provençaals en Italiaans aanduidde ("taal van de Franken") die ten tijde van de kruistochten als communicatiemiddel diende tussen verschillende taalgemeenschappen (zie Edwards, 1994: 217), verwijst nu naar elke taal die op grote schaal als internationaal communicatiemiddel gebruikt wordt, ongeacht of ze van bij het begin de moedertaal was van een van de groepen waartussen ze communicatie mogelijk maakt dan wel of ze dit slechts na verloop van tijd geworden is.

Zoals u al geraden hebt, gaat het hier over het Engels. Ik geraakte overtuigd van de onstuitbare opkomst van deze taal als de *lingua franca* van de wereld (dit zal mijn tweede premisse worden) toen ik op een zondagochtend rondwandelde in een voorstad van Peking, in het hartje van het dichtstbevolkte – en dus, zo zou men misschien verwachten, onverzettelijkste – taalgebied ter wereld. Mijn gastheer had mij meegenomen naar een markt waar goederen in het groot verhandeld werden. Ik hoorde daar een Chinese en een Litouwse handelaar marchanderen over de prijs van een grote zak schoenen. Niet in het Russisch of Chinees, dus niet in de *linguae francae* van een van de reusachtige rijken waarin zij respectievelijk woonden, maar verbazend genoeg – zó ver van Engeland en de Verenigde Staten – in gebroken Engels. Deze anekdote zegt naar mijn overtuiging meer dan alle statistieken die ik ooit gezien heb. Toch kunnen statistieken een nuttige controle verschaffen. In Appendix 2 vindt men twee tabellen die de empirische basis van mijn argumentatie minder anekdotisch maken.

3. Migratie van hooggeschoolden (1): de benedenverdieping als een taalkundige aantrekkingspool

Het laatste migratierapport van de OESO wijst op het versterken van een nieuwe trend, de migratie van hooggeschoolde arbeidskrachten met een tijdelijk statuut dat, met talloze verschillen van land tot land, in veel gevallen wel eens permanent zou kunnen worden. Opvallend aan deze trend, behalve het aanzwellen ervan, is zijn asymmetrisch karakter. Het aantal mensen dat onder dit statuut werd toegelaten, steeg in de Verenigde Staten van 123 000 in 1992 tot 177 000 in 1996, terwijl het in Frankrijk in diezelfde periode op ongeveer 2 000 per jaar stagneerde (SOPEMI, 1998: Tabel III.1). Terwijl het percentage hooggeschoolden onder de tijdelijke geïmmigreerde arbeidskrachten in de jaren negentig in de Verenigde Staten constant rond 70 percent lag en rond 40 percent in het Verenigd Koninkrijk en Canada, schommelde het rond 15-30 percent in Frankrijk. Niet verwonderlijk dus dat sommige Franse commentatoren enigszins verontrust waren bij de publicatie van deze cijfers, en nog meer toen in de pers verscheen dat in Californië alleen al naar schatting 40 000 hooggeschoolde Franse staatsburgers woonden.⁷

Ik vermoed dat deze asymmetrie wel eens verband zou kunnen houden met het taalkundig globaliseringsproces waar we het in de vorige sectie al even over hadden. Dat volgt uit wat nu mijn derde premisse zal worden, nl. de stelling dat de migratie van hooggeschoolde arbeidskrachten door overwegingen van taalkundige aard beïnvloed wordt (en dat dit in de toekomst steeds meer het geval zal zijn). Laten we deze stelling even illustreren met

---

7. Zie Mamou (1999).

een heel eenvoudig voorbeeld. Veronderstellen we eens dat je hooggeschoold bent en overweegt naar een land te verhuizen waar men een andere taal spreekt. Welk land voor migratie in aanmerking komt, zal zeker van veel factoren afhangen, in de eerste plaats van de werkaanbiedingen. Evenwel: (1) als je over bepaalde werkaanbiedingen beter geïnformeerd bent dan over andere, zal in hoge mate afhankelijk zijn van het feit of je al dan niet vertrouwd bent met de landstaal; (2) de mate waarin je de landstaal beheerst, zal bepalend zijn voor de werkaanbiedingen waarvoor je geschikt acht of meent dit gauw te kunnen worden; (3) heb je een partner en kinderen ouder dan drie jaar, dan zal de keus van het land waarnaar je wilt verhuizen mee bepaald worden door de talen die ze verstaan of spreken of gemakkelijk kunnen leren; (4) de gastvrijheid die de inwoners van een land tegenover inwijkelingen aan de dag leggen zal mee afhangen van de bereidheid die ze bij de nieuwkomers vaststellen om hun taal te leren.

Al deze overwegingen spelen een zekere rol bij alle vormen van migratie, maar er zijn vier redenen die maken dat ze een doorslaggevende rol zullen spelen bij de migratie van hooggeschoolden. Vooreerst zullen deze ook in hun eigen land interessante werkaanbiedingen krijgen en kunnen ze zich daarom de luxe (in verhouding tot het strikte minimum dat nodig is om te overleven) veroorloven zichzelf en hun gezin geen al te grote aanpassingskosten op te leggen. Ten tweede stelt het soort werk waarvoor zij in aanmerking komen gewoonlijk veel grotere taalkundige eisen dan jobs voor ongeschoolden. Ten derde is de waarschijnlijkheid dat hooggeschoolde werknemers en hun gezinsleden reeds vóór hun migratie een goede kennis van ten minste één vreemde taal hebben veel groter dan voor andere arbeidskrachten. Ten slotte is er een goede kans dat hooggeschoolden, in tegenstelling tot lagergeschoolden, in het buitenland gestudeerd hebben, en de plaats waar ze gestudeerd hebben, zal mee bepalend zijn voor de plaats waar ze zich later zullen willen vestigen. Zelf wordt deze kans in hoge mate niet alleen door de talen die ze kennen bepaald, maar meer nog door de taal die ze belangrijk genoeg achten om nog beter te leren kennen.⁸ Om al deze redenen mag men aannemen dat hooggeschoolde arbeidskrachten veel meer dan andere werknemers de neiging zullen vertonen om naar die landen te migreren waarvan de taal in het buitenland het beste gekend is (en daarom ook het nuttigst is om nog beter te kennen) en naarmate talen nog ongelijker worden in dit opzicht zal

---

8. Zo zijn naar verluidt de Franse onderwijsautoriteiten bezorgd over de terugloop van het aantal buitenlandse studenten in Frankrijk (van bijna 140 000 in 1993 naar iets meer dan 120 000 in 1997, kinderen van vreemdelingen met verblijfsvergunning inbegrepen). Het Franse aandeel in de populatie van buitenlandse studenten wereldwijd kende een sterke daling van 13,6% in 1985 naar 8,5% in 1997. De Franse cijfers zijn pover, niet zozeer in vergelijking met de 560 000 buitenlandse studenten in de Verenigde Staten, maar met de 200 000 in het Verenigd Koninkrijk en de 180 000 in Australië. Een viertalige website werd opgezet met de bedoeling deze trend te keren. (Tréan, 1999; Delberghé, 1999; Labbé & Recasens, 1999; Reverchon, 1999).

deze tendens waarschijnlijk nog toenemen.

In een wereld waarin een aantal moedertalen zich tot regionale *linguae francae* ontwikkeld hebben, kan men verwachten dat de zojuist beschreven asymmetrie een aantal regionale verzamelbekkens zal doen ontstaan waarnaar de hooggeschoolden zullen afdalen vanop de taalkundige heuvels gevormd door landen waarvan de taal buiten de grenzen nauwelijks bekend is. Maar in een wereld die gekenmerkt wordt door de opkomst van één enkele *lingua franca* kunnen we verwachten dat een reusachtige benedenverdieping gevormd zal worden die zichtbaar is vanop alle taalkundige heuvels en bergen van de wereld, vanop alle bovenverdiepingen waar minder bekende, minder toegankelijke moedertalen gesproken worden, maar waar men de *lingua franca* steeds beter kent. Deze taalkundige benedenverdieping van de wereld omvat alle delen van de aarde waar de universele *lingua franca* de officiële taal is, dus hoofdzakelijk de Britse Eilanden, het grootste deel van Noord-Amerika en Australië. Van de vaststelling van de OESO en de (weliswaar onsystematische) gegevens waarop ze gebaseerd was, kan men aannemen dat ze deze trend weerspiegelen.

Want onze derde premisse – het vermoeden dat hooggeschoolden een beduidend sterkere neiging vertonen om naar landen te verhuizen waarvoor kennis van een weinig verspreide taal niet vereist is – heeft een rechtstreeks uitvloeisel: indien de moedertaal van een bepaald gebied de universele *lingua franca* aan het worden is *en* indien andere gebieden aan het territorialiteitsbeginsel vasthouden, dan mag men verwachten dat de migratiestromen van de hooggeschoolden een toenemende asymmetrie vertonen. Nu het Engels door een sneeuwbal effect wereldwijd de *lingua franca* wordt, zullen de hooggeschoolden van Finland en Hongarije, maar ook van Duitsland en Frankrijk, meer en meer naar de Engelstalige benedenverdieping trekken, zonder dat de hooggeschoolden van Groot-Brittannië of de Verenigde Staten van hun kant ook maar enige neiging zullen vertonen om het Franse plateau te beklimmen (om van de Hongaarse piek nog te zwijgen).

4. Migratie van hooggeschoolden (2): de fiscale respons van de bovenverdiepingen

Vanuit het oogpunt van de benedenverdieping lijkt dit allemaal heel mooi. Eerst en vooral brengt de onstuitbare uitbreiding van de *lingua franca* allerlei bijkomende voordelen met zich mee voor de bewoners van de landen op de benedenverdieping. Zo zijn zij bijvoorbeeld meer en meer in de mogelijkheid om gebruik te maken van hotels, restaurants, taxi's, zelfs van lokale bussen en treinen overal ter wereld zonder een van die ingewikkelde en soms komisch aandoende talen te moeten leren, precies zoals wanneer ze hun vakantie in Florida zouden doorbrengen. Sommigen zullen zelfs meer en meer het

voorrecht genieten om op om het even welk internationaal congres hun moedertaal te spreken of in om het even welk internationaal tijdschrift in hun moedertaal te publiceren, en om er terzelfdertijd zonder meer te mogen van uitgaan dat ze door iedereen die ertoe doet probleemloos verstaan zullen worden, ja om er zelfs te mogen van uitgaan dat iedereen die ertoe doet hen in hun moedertaal te woord zal staan.

Maar de voornaamste implicatie voor wat ik hier wil aantonen is natuurlijk dat de verdere verspreiding van de *lingua franca* de reserve aan potentiële kandidaten voor hooggekwalificeerde jobs op de benedenverdieping voortdurend doet toenemen. Bij zo'n uitgebreide reserve kan men het zich veroorloven kieskeurig te zijn.⁹ Toegegeven, niet iedereen op de benedenverdieping wint bij deze instroom. Als een Amerikaanse universiteit een leerstoel voor ingenieurs aanbiedt aan een Koreaan, kan de Amerikaan die hem anders gekregen zou hebben erg verontwaardigd zijn. Maar in een op kennis gebaseerde en door menselijk kapitaal gestuwde economie valt er ongetwijfeld voor massa's mensen op de benedenverdieping onrechtstreeks veel te winnen bij dit afkomen van de hogeschoolden in de rest van de wereld. En hoe meer dit economisch effect voelbaar is, des te aantrekkelijker worden deze plaatsen op de benedenverdieping, afgezien van de taal, en des te meer gelegenheid zal er zijn om nog verder af te romen.

Het is niet verrassend dat vanuit de bovenverdiepingen gezien de toestand niet zo rooskleurig lijkt. Want beeld je eens in dat je de regering bent van Uruguay of Finland of zelfs van Frankrijk en dat je grote uitgaven doet om je talentrijkste jonge mensen een zo goed mogelijke opleiding te verschaffen, natuurlijk met inbegrip van een minimale taalkundige component, de studie van de universele *lingua franca*. Voor hen, en in principe ook voor jou, is het nuttig dat ze zich in het buitenland verder bekwamen. Als je de keus aan hen overlaat, is het duidelijk waar ze heen willen gaan, mits een aantal minimale voorwaarden van niet-taalkundige aard vervuld zijn: naar een plek waar men de taal spreekt die ze kennen en nog beter willen kennen, d.w.z. ergens op de benedenverdieping van de wereld. Als ze eenmaal daar beland zijn, is het goed denkbaar dat ze nooit terugkeren – zelfs als ze niet verliefd worden op iemand uit Korea of India. En komen ze toch terug, dan zullen ze voortdurend kwetsbaar zijn (vanuit jouw standpunt) voor de aantrekkingskracht van werkaanbiedingen op de benedenverdieping. Gezien de asymmetrie waarop eerder gewezen werd, is het duidelijk dat je niet kunt rekenen met een verge-

---

9. Meer dan 70 percent van de werknemers die in 1996 een tijdelijk immigrantenstatuut kregen in de Verenigde Staten kunnen als hogeschoold beschouwd worden, vergeleken bij minder dan 7 percent van deze werknemers in Frankrijk (SOPEMI, 1998: tabel III.1). Zie ook Arthur Schlesingers (1998: 127) beknopt overzicht van de immigratiepolitiek van de Verenigde Staten: "We hebben de toelatingsvoorwaarden driemaal aangepast in de loop van deze eeuw — van land van oorsprong in 1924 naar gezinshereniging in 1965 naar vereiste bekwaamheden in 1990".

lijkbare immigratie van hooggeschoolde arbeidskrachten van elders. Maar gezien de steeds crucialere rol van menselijk kapitaal in het creëren van rijkdom kun je deze mensen niet missen, en je dient er dus voor te zorgen dat een voldoende aantal van hen in het land blijft of terugkeert. Wat kun je dan doen? Hier komt nu mijn vierde premisse: als men de asymmetrische stroom van geschoolde arbeidskrachten wil tegengaan, is het enige probate middel dat binnen het bereik van een regering ligt, te trachten de hooggeschoolden een concurrentieel netto-inkomen te waarborgen door een inkrimping van het herverdelingsstelsel dat in hun nadeel werkt.

Dit kan de vorm aannemen van een belastingvermindering voor hogere inkomens of van een vervanging van progressieve inkomensbelastingen door proportionele of regressieve consumptiebelastingen of van een uitbreiding van belastingvrijstellingen die op de eerste plaats vermogende belastingbetalers ten goede komen. Het kan zelfs de vorm aannemen van een verschuiving van de regeringsuitgaven in een richting die hoge inkomens bevoordeelt: naar gesubsidieerde operavoorstellingen, openbare golfbanen, gunstig gelegen luchthavens en weg van subsidies voor slechtbetaalde jobs en werkloosheidsuitkeringen, naar meer netheid of ordehandhaving in de betere buurten ten koste van onderwijs of openbaar vervoer in de armere wijken. Met andere woorden, voor regeringen op de bovenverdiepingen die aan deze druk blootstaan, schijnt de enige optie erin te bestaan hun herverdelende aspiraties terug te schroeven, door die aspecten van hun verzorgingsstaten in te perken die verder gaan dan het afsluiten van verzekeringen en door de openbare uitgaven te verminderen die echte transfers met zich meebrengen van grote naar kleine verdieners.

5. Het dilemma: zijn hart of zijn ziel verliezen!

Zo hebben enkele overwegingen over het leren van talen ons geleidelijk gebracht tot sombere voorspellingen over de ineenstorting van de stelsels van sociale zekerheid van de naties met kleine talen – wat meer en meer zal gelijkstaan met de naties die niet het Engels als landstaal hebben. De daaruit voortvloeiende stelling kan geformuleerd worden onder de vorm van het dilemma waar ik bij het begin op gewezen heb. Dit dilemma kan nu geëxpliciteerd worden op grond van onze vier premissen of hun rechtstreekse uitvloeisels:

- 1) *Als* men wil dat zwakkere talen overleven, zullen de landen die ze herbergen (meer en meer) aan het taalkundig territorialiteitsbeginsel moeten vasthouden (de territoriale imperatief).
- 2) Meertalige portefeuilles bevatten altijd Engels en dat zal steeds in hogere mate het geval zijn (het Engels als de allereerste universele *lingua franca*).
- 3) *Als* de moedertaal van een bepaald gebied een universele *lingua franca* wordt en *als* elders het territorialiteitsbeginsel geldt, zal bij de hoogge-

schoolden een groeiende tendens ontstaan om te migreren naar de landen waar men de *lingua franca* spreekt (de benedenverdieping als taalkundige aantrekkingspool).

- 4) *Als* er een opvallende asymmetrische *brain drain* is en *als* men de daarmee verbonden daling van de levensstandaard wil vermijden, dan hebben de regeringen van de bovenverdiepingen geen andere reële optie dan de net-tobelasting op de arbeidsinkomens van de hooggeschoolden te vermindere(n) (asymmetrische belastingconcurrentie).

Als we van de heel redelijke veronderstelling uitgaan dat een chronische *brain drain* niet getolereerd kan worden, zegt premisse (4) dus dat als men de door de taal beïnvloede migratierichting wil compenseren, dit een terugschroeven van de verzorgingsstaat op de bovenverdiepingen vereist, of toch minstens van die aspecten ervan die een beroep doen op liefdadigheid. Met andere woorden, ze vereist dat zij *hun hart verliezen*. Anderzijds impliceert de combinatie van premissen (1) tot (3) dat een steeds toenemende tendens tot migratie bij de hooggeschoolden onvermijdelijk is, doch alleen zolang landen met zwakkere talen deze talen willen bewaren en daardoor het voortbestaan van hun eigen cultuur willen veilig stellen. Met andere woorden, de sterke druk op het hart van de bovenverdiepingen kan enkel verlicht worden indien zij bereid zijn *hun ziel op te geven*.

Anders gezegd, de bovenverdieping kan het voorspelbare verlies van haar hart vermijden, maar enkel op voorwaarde dat de landen in kwestie bereid zijn de bescherming van hun nationale talen op te geven zodat het nagenoeg even gemakkelijk wordt om op hun grondgebied de *lingua franca* te gebruiken als in landen waar ze de moedertaal is. Als men deze politiek wereldwijd toepast, zou dit in feite neerkomen op een nivellering van de taalkundige oppervlakte van de aarde, met een verhoogde algemene mobiliteit van menselijk kapitaal, en dus overal een hardere concurrentie tussen staten onderling om hooggeschoolden aan te trekken of te behouden. Toch zullen de initiatiefnemers – de eersten die hun ziel verliezen – een onmiskenbaar voordeel hebben. Door een gastvrije omgeving te verschaffen aan al de hooggeschoolden (en hun gezinnen) met een voldoende kennis van de universele *lingua franca*, zullen zij (hoe onvolkomen ook) samen met de huidige benedenverdieping genieten van de grote voordelen die de asymmetrie hun biedt. Met andere woorden, door aan het taalkundig territorialiteitsbeginsel te verzaken, kan men zich ontdoen van een alsmaar erger wordende handicap in de concurrentiestrijd om menselijk kapitaal, en het verlies van hun ziel is dus de prijs die deze landen misschien bereid zullen zijn te betalen om een onnodig vroeg en/of onnodig massaal verlies van hun hart te vermijden. Dit hart zal nog altijd bedreigd worden door de fiscale en sociale concurrentie van andere gebieden van de zich uitbreidende benedenverdieping, maar de druk zal minder groot zijn dan wanneer de landen in kwestie een extra-premie hadden moeten toekennen aan de hooggeschoolden wegens de veel kleinere reserve

waaruit dezen gerekruteerd moesten worden.¹⁰ Elk van mijn feitelijke premissen zou waarschijnlijk wel wat nader empirisch onderzoek en een verfijndere en wellicht deskundigere formulering kunnen gebruiken. Toch heb ik alle vertrouwen in de stevigheid van het model dat door de vier premissen wordt gevormd, waarbij de verscherping van het dilemma krachtig gestuwd wordt door premisse (2) – de niet meer te stuiten opkomst van een universele *lingua franca*. Maar zelfs als al mijn feitelijke premissen juist zijn, zou men zich toch nog kunnen afvragen of ze in combinatie wel een echt dilemma doen ontstaan.

“Waarom zouden we ons zorgen maken om verloren harten?”, zou men kunnen vragen, “Het gaat hier veeleer over het aan banden leggen van Leviathan of Procrustes. Het komt de bovenverdiepingen juist ten goede als de geloofwaardige dreiging van een *brain drain* de Procrustische neiging van hun staten tegengaat om gelijk te schakelen door middel van belastingen.” Om zo’n uitdaging op te nemen, hoeft men niet te ontkennen dat het intomen van regeerders door een mobiele belastinggrondslag soms een krachtig en heilzaam pressiemiddel kan verschaffen om respect voor de wet bij te brengen of om de efficiëntie van de publieke sector te bevorderen of om het aanbod aan publieke goederen en de reële wensen van de bevolking beter op elkaar af te stemmen. Maar we leven in een wereld waar globalisering, privatisering en de achteruitgang van de vakbonden de factorinkomens voortdurend ongelijker maken. We leven bovendien in een wereld waar secularisering, instabiele huwelijken en geografische mobiliteit de ooit zo sterke inkomensdelende functie van het gezin steeds verder uithollen. Om deze twee soorten redenen is de herverdelende rol van het belastingstelsel crucialer dan ooit voor het verwezenlijken van iets dat ook maar van ver op sociale rechtvaardigheid lijkt.¹¹ Als nu blijkt dat in het kielzog van het financiële en industriële kapitaal het Engelsprekende menselijke kapitaal van de bovenverdiepingen vrijgesteld moet worden van herverdelende belastingen, kan eenieder die iets om verdelende rechtvaardigheid geeft niet anders dan zwaar verontrust zijn. Het eerste facet van het dilemma kan derhalve niet als onschuldig afgedaan worden.

“Waarom al die drukte om verloren zielen?”, zou de volgende vraag kunnen luiden. In een wereld gekenmerkt door hoge mobiliteit en intensieve contacten zou het opheffen van het territorialiteitsbeginsel waarschijnlijk uitlopen op een nivellering van de taalkundige oppervlakte van de aarde. Maar dat

---

10. Doordat ze de mobiliteit massaal zou doen toenemen, zou de wereldwijde afschaffing van de taalkundige diversiteit het hart van alle naties sterk onder druk zetten. Daarentegen vermindert de bewaring van de taalkundige diversiteit, gecombineerd met één *lingua franca*, een concurrentie op wereldschaal (niet alle landen zijn reële opties voor de hogeschoolenden), maar bezorgt alle niet-*lingua-franca*-landen een concurrentienadeel.

11. Wat ik onder sociale rechtvaardigheid versta, wordt uiteengezet en geargumenteed in Van Parijs (1995). Maar deze stelling blijft ook gelden bij veel andere mogelijke opvattingen van sociale rechtvaardigheid, en bij alle minimaal plausibele opvattingen.

zou uiteindelijk toch niet erger zijn dan dat de hele planeet zou gaan bestaan uit een groot aantal Ierse Republieken, waar nog slechts enkele sporen zouden overblijven van de oorspronkelijke talen (de meeste plaatsnamen, heel wat persoonsnamen en de benamingen van een paar instellingen) en waar de nu tot moedertaal gepromoveerde *lingua franca* op een wat idiosyncratische manier zou worden uitgesproken. Waarom zou dat zo'n verlies betekenen, vooral dan als men dit afweegt tegen de enorme economische en culturele voordelen die het spreken van eenzelfde taal wereldwijd biedt? We zullen dan immers niet alleen allemaal in de voorrechten delen die de bewoners van de benedenverdieping nu al genieten – allen zullen we dan het voordeel genieten onze eigen moedertaal te kunnen gebruiken in alle conferentiezalen en hotellobby's overal ter wereld –, maar onvergelijklijk meer zal binnen ons bereik liggen: zelfs op de verste bazaars, landbouwbedrijven en sportvelden zullen we rechtstreeks kunnen verstaan wat de plaatselijke bewoners tegen elkaar zeggen, terwijl de wereldwijde reikwijdte van de media en de massaal toegenomen transnationale mobiliteit het ontstaan van wederzijds onverstaaanbare dialecten zal verhinderen. Opnieuw zullen alle mensen “dezelfde taal spreken en één volk vormen”, en daarom zal wellicht “niets voor hen onbereikbaar zijn” (*Genesis* 11.6). Is er nog iets dat ons zou beletten om uit te zien naar dit nieuwe stadium in de vooruitgang der mensheid, behalve dan de irrationele angst dat een jaloerse Jahweh eens te meer zou toeslaan en onze neo-Babeliaanse hubris gruwelijk zou dwarsbomen?

Toch wel, en niet alleen als we tot de kleine minderheid van professionele linguïsten behoren, die begrijpelijkerwijs niet opgezet zullen zijn met het verdwijnen van meer dan 99 percent van hun studie-object, of als we tot de iets minder kleine minderheid behoren van vertalers en tolken, die hun bron van inkomsten zouden verliezen, of als we ons rekenen tot dat selecte clubje van estheten die zich graag verdiepen in heerlijk gevarieerde taalkundige omgevingen. Ik heb sympathie voor degenen die het zouden betreuren dat men niets anders meer dan Engels zou horen in Toscaanse dorpscafés of in de steegjes van de favellas van Rio. Maar sterkere argumenten zijn nodig als men met succes twijfels wil formuleren bij de aantrekkingskracht van de mogelijkheid tot universele communicatie. Deze argumenten bestaan wel degelijk, en ze zijn van tweeërlei aard.

Het eerste type argumenten wijst op de algemene voordelen op lange termijn van taalkundige diversiteit. Gezien de aard en het bereik van de huidige en toekomstige media in heden en toekomst is taalkundige diversiteit de stevigste en meer en meer de enige ernstige waarborg voor culturele diversiteit. En deze laatste maakt een verscheidenheid van ervaringen op het persoonlijke en maatschappelijke vlak mogelijk, waarvan naar alle waarschijnlijkheid de hele mensheid op lange termijn zal profiteren. Bovendien is taalkundige diversiteit ook de stevigste en meer en meer de enige realistische en aanvaardbare rem op de transnationale mobiliteit van mensen. Ze is derhalve een

waardevolle bevolkingsstabilisator, doordat ze het uiteenvallen van kleine gemeenschappen vertraagt of doordat ze de economische en politieke realiseerbaarheid van een geïnstitutionaliseerde solidariteit verhoogt. Ondanks de onbetwistbaar hoge kosten die de belemmeringen voor transnationale communicatie en de investering in de studie van een tweede taal met zich meebrengen, zijn daarom de gevolgen van taalkundige diversiteit op lange termijn van die aard dat het algemeen belang gebaat is bij het instandhouden ervan door een strikte handhaving van het taalkundig territorialiteitsbeginsel. Dat zegt althans het eerste soort argumenten. Om de geldigheid ervan te bewijzen is waarschijnlijk een preciezere omschrijving van het begrip algemeen belang vereist en meer bewijsmateriaal zou zeker welkom zijn om speculatie op lange termijn te onderbouwen. Maar gezien de onomkeerbaarheid van het proces kan de noodzaak om tot op zekere hoogte op speculatie te steunen dit soort van argumenten niet ontkrachten.

Het tweede type argumenten is heel wat minder speculatief. Ze houden verband met wat onvermijdelijk gebeurt bij de overgang van een toestand van taalkundige diversiteit naar een situatie waarbij een van de voorafbestaande talen de moedertaal van iedereen wordt. Wie een andere moedertaal heeft dan de taal die als *lingua franca* aangenomen is, is op verschillende gebieden benadeeld. Mensen in die positie moeten de zware kosten dragen een goede kennis van een vreemde taal te verwerven. Maar ook nadat ze die kosten op zich genomen hebben, hebben ze in vergelijking met moedertaalsprekers van de *lingua franca* nog altijd een handicap in de economische en politieke concurrentiestrijd. Hun zelfrespect kan zelfs ernstig lijden onder de ondergeschikte status die wordt toegekend aan iets dat (in de ogen van anderen en van henzelf) zo nauw met hen verbonden is als hun moedertaal. Maar zolang het taalkundig territorialiteitsbeginsel strikt toegepast wordt, is er voor de meeste niet-moedertaalsprekers van de *lingua franca* een plekje op aarde waar hun eigen moedertaal een troef betekent, waar het beheersen van die taal, om het met Benedict Andersons (1993: 615) verhelderende metafoor te zeggen, een tol is die betaald moet worden door alle inwijkelingen, de sprekers van de *lingua franca* inbegrepen. Als men daarentegen aan deze laatste de vrije teugel laat, zullen degenen die ze niet als moedertaal spreken niet alleen voor de zware kost staan dat ze een taal moeten leren en benadeeld zijn in *lingua-franca*-gebieden en in hun internationale contacten, maar zullen ze tol moeten gaan betalen op hun eigen bodem. Het argument luidt hier niet meer dat verlies van de taal verlies van de ziel betekent en dat dit verlies van de ziel, alles wel beschouwd, op lange termijn de mensheid niet ten goede komt. Het gaat er veeleer om dat het proces waarbij men zijn ziel verliest noodzakelijkerwijs een massale en onrechtvaardige ongelijkheid met zich meebrengt.

Weliswaar blijft deze onrechtvaardigheid tot de overgangperiode beperkt: de Fransen die Engels als moedertaal spreken in de taalkundig geglobaliseerde wereld van morgen zullen er niet méér onder lijden dan Franssprekende

Bretoenen in het Frankrijk van vandaag. Maar de overgang kan zo langdurig en lastig zijn dat hij zware gevolgen heeft voor verschillende generaties. Weliswaar zou de onrechtvaardigheid in principe verlicht kunnen worden indien degenen die er hun voordeel bij doen voor een aangepaste compensatie zouden zorgen. Op zijn minst zouden de *lingua-franca*-landen de volledige financiële last op zich kunnen nemen van het leren van de *lingua franca* in de rest van de wereld. De rest van de wereld zou dan evenwel nog altijd de gigantische opportuiniteitskosten betalen van de tijd die men daar besteedt aan het leren van de *lingua franca*. Bovendien zou zulke kostendeling niets doen om de stelselmatige benadeling te compenseren waaronder degenen die de *lingua franca* niet als moedertaal spreken zouden te lijden hebben in de economische en politieke interactie overal ter wereld, hun eigen land inbegrepen, laat staan om de wonden te helen die hun zelfrespect heeft opgelopen door het wegwijzen van een taal waarmee ze zich identificeren. Trouwens, welk politiek vooruitzicht bestaat er voor zelfs maar een minimale kostendeling? Hoe zou men het kiespubliek in de *lingua-franca*-landen ervan kunnen overtuigen dat zij een schuld hebben tegenover de anderen? Zij hebben tenslotte de rest van de wereld niet gedwongen om voor deze bepaalde taal te kiezen, die voor hen nu toevallig goed uitkomt. En evenmin heeft de rest van de wereld deze keus als een altruïstisch geschenk bedoeld dat op een even genereus tegengeschenk recht zou geven. De hoge waarschijnlijkheid van een tijdelijke doch massale onrechtvaardigheid levert aldus een tweede voornaam type van argumenten tegen het opgeven van de linguïstische territorialiteit, tegen berusting in het verlies van zijn ziel.¹²

6. Drie strategieën om het dilemma te verzachten

Als onze premissen opgaan, bestaat het aangegeven dilemma dus echt. Aan de ene kant is de fiscale tegenaanval van de bovenverdieping – zijn hart verliezen – onmiskenbaar bedenkelijk uit rechtvaardigheidsoverwegingen. Aan de andere kant is het opgeven van het territorialiteitsbeginsel evenmin een aantrekkelijk vooruitzicht: niet alleen omdat het verlies van zijn ziel, het verdwijnen van culturele diversiteit, wel eens op langere termijn een negatieve weerslag zou kunnen hebben op het algemeen belang, maar ook omdat het proces dat ertoe leidt onvermijdelijk grove en onrechtvaardige ongelijkheden met zich zou meebrengen, zonder er iets voor in de plaats te stellen. Landen op de bovenverdiepingen hebben dus gelijk als ze trachten te vermijden zowel hun hart als hun ziel te verliezen. Maar dat kunnen ze alleen, indien mijn vier premissen steek houden, tegen de zware prijs van een nog zwaardere aderlating van kostbaar menselijk kapitaal. Is het mogelijk deze kost te ver-

---

12. Het is niet eenvoudig het begrip rechtvaardigheid te omschrijven dat door dit argument vereist wordt. Voor een poging zie Van Parijs (1998).

minderen? Misschien wel, en dit aan de hand van drie, en slechts drie, strategieën.¹³

Een hiervan is de globalisering van de herverdeling. Als de functie van het hart volledig op wereldschaal waargenomen wordt, kan men elk gebied gemakkelijk toestaan krachtadig hun ziel te beschermen zonder dat er enig risico bestaat dat ze hun hart zullen verliezen. Maar zelfs als – minder onrealistisch – slechts een deel van de herverdeling op wereldschaal georganiseerd zou worden, zou dit de druk op meer gedecentraliseerde herverdelingsstelsels beduidend kunnen verzachten. Want hoe meer er aan systematische herverdeling op wereldschaal is, des te minder groot is het verlies voor een land als enkele van zijn kostbare activa, in het bijzonder delen van zijn menselijk kapitaal, wegtrekken op zoek naar hogere opbrengsten: een deel van hun activiteit werd belast ten bate van andere landen vóór hun vertrek, en een deel zal belast blijven ten bate van hun eigen land na hun vertrek. Parallel hiermee kan men zeggen dat hoe meer er aan systematische herverdeling op wereldschaal gebeurt, er des te minder voordeel valt te halen uit het aantrekken van activa door belastingverminderingen. Men mag dus gerust aannemen dat de belastingconcurrentie dan veel minder hard zal zijn.¹⁴ Natuurlijk is een transnationale herverdeling niet zo gemakkelijk. Zelfs op het bescheidener niveau van de Europese Unie blijft ze ver achter bij de behoeften die de een-gemaakte markt geschapen heeft. Duidelijk is in elk geval dat, als men ze op het Europese niveau en daarbuiten wil verwezenlijken, men meer verbeeldingskracht aan de dag zal moeten leggen dan vroeger om niet alleen transnationale transferinstellingen te bedenken die autonomie, solidariteit en verantwoordelijkheid kunnen combineren, maar ook supranationale politieke instellingen die ze kunnen ondersteunen.¹⁵

Laten we nu eens van de niet onredelijke veronderstelling uitgaan dat een substantiële transnationale herverdeling nog steeds niet aan de orde van de dag is. Kunnen de bovenverdiepingen dan hun kostbaar menselijk kapitaal behouden op een wijze die minder destructief is dan concurrentie door middel van lagere belastingtarieven – en minder inefficiënt dan een verbod op het leren van vreemde talen? Het zou zeker goed zijn als men de algemene efficiëntie van een land kon verhogen zonder dat dit enige inkrimping van zijn herverdelingsstelsel zou vereisen. Er is inderdaad geen reden om aan te ne-

---

13. Deze strategieën kunnen gezien worden als pogingen om de voorwaarden te ondermijnen waarop onze vierde premisse berust. Twee daarvan worden verder besproken in de laatste sectie van Van Parijs (1995).

14. Voor zover de universele *lingua franca* ook de minder geschoolden bereikt heeft en daarom ook bij hen een belangrijke tendens tot migratie heeft doen ontstaan, zou zulke mondiale herverdeling ten dele beschouwd kunnen worden als een mondiale subsidie aan de bovenverdiepingen om hen in staat te stellen de massa's minder geschoolde mensen te behouden en te voeden die anders de benedenverdieping zouden overspoelen, hoe hard ook deze haar grenzen zou proberen te bewaken.

15. Zie Van Parijs (1999 en ter perse) voor verdere discussie.

men dat grotere efficiëntie en scherpere ongelijkheid nauw verbonden zijn. Er zijn zelfs heel wat gevallen – bijvoorbeeld als het gaat om gezondheidszorg, onderwijs of grondbezit – waar men integendeel mag verwachten dat een gelijkere verdeling het algemene economische productieniveau zal doen stijgen.¹⁶ Bovendien kan bij een gegeven economische productie een verstandig gebruik van de voorhanden zijnde middelen – gaande van het aan banden leggen van het autoverkeer in de stad tot een grotere inspraak van de werknemers in hun arbeidsomgeving – de algemene levenskwaliteit beduidend doen toenemen. Een land op de bovenverdiepingen dat de hogergeschoolden geen hoger gemiddeld netto-inkomen aanbiedt, kan er daarom nog altijd in slagen de aderlating te stelpen zonder iets van zijn herverdelende aspiraties op te geven, door middelen te zoeken die de gemiddelde levenskwaliteit voldoende kunnen verhogen.

Als dat niet lukt, bijvoorbeeld omdat alle mogelijke opties om de herverdeling te behouden en de efficiëntie te verhogen uitgeput zijn, blijft nog slechts het ultieme wapen over: de hooggeschoolden zo'n hoge graad van loyaliteit bijbrengen dat ze in hun vaderland blijven of ernaar zullen terugkeren, zelfs al zouden zij en hun gezin zich nu dankzij hun nieuwverworven talenkennis moeiteloos op de benedenverdieping kunnen vestigen en daar een hogere levensstandaard genieten. Hoe kan men dit bereiken? Als er enige hoop is, moet de oplossing in minstens één van de volgende twee richtingen gezocht worden. Om te beginnen kan alles wat ertoe bijdraagt om de mensen stevig te verwortelen in familie-, werk- en buurtgemeenschappen de emotionele prijs van een vertrek alleen maar verhogen. Als alle arbeidstijd doorgebracht wordt in een onpersoonlijke of geïsoleerde omgeving, alle vrije tijd vóór een televisiescherm en alle winkeltijd in anonieme supermarkten, zal er op dit gebied weinig te verliezen zijn. Maar als de samenleving zo georganiseerd is dat verwanten, collega's en burens met elkaar hartelijke relaties onderhouden, zullen persoonlijke banden en allianties ontstaan en een zeer concrete, persoonlijke component vormen van de loyaliteit die nodig is om te beletten dat hun materieel eigenbelang de hooggeschoolden ertoe brengt hun geluk ver weg te gaan zoeken. Ten tweede is er een abstractere vorm van loyaliteit, een patriottische gehechtheid aan het land als zodanig, die men bewust zou kunnen aanwakkeren. Van een luidruchtige propagering van nationale symbolen valt niet veel te verwachten. Maar het creëren van politieke, juridische, economische en sociale instellingen waarop de burgers trots kunnen zijn, zal niet altijd zonder resultaat blijven, tenminste zolang als onderwijsprogramma's en nationale media erin slagen de burgers bewust te maken van het bestaan van deze instellingen en van de redenen waarom ze hun aanhankelijkheid verdienen. Paradoxaal genoeg, als onderwijs en publieke discussie burgers van alle sociale klassen ervan kunnen overtuigen dat een gulle

---

16. Zie bijvoorbeeld Glyn en Miliband (1994), Bowles & Gintis (1998).

geïnstitutionaliseerde herverdeling wenselijk is, dan kunnen hoge belasting-tarieven voor de hooggeschoolden voor hen evengoed (en misschien veeleer nog) een reden worden om in hun land te blijven als om er weg te gaan.

De globalisering van de herverdeling, het nastreven van efficiëntie zonder de ongelijkheid te vergroten en het bevorderen van loyaliteit: het welslagen van deze drie strategieën bepaalt de kansen van de bovenverdieping. Toch zullen deze strategieën, zelfs gezamenlijk toegepast, waarschijnlijk niet méér bereiken dan het verzachten van een dilemma dat nooit meer zal verdwijnen zolang er nog van bovenverdiepingen sprake zal zijn. Door het creëren van de benedenverdieping is de taalkundige globalisering de landen op de bovenverdiepingen met een zware handicap aan het opzadelen. Deze handicap is de bron van het opduikende dilemma waarvan de oorzaken in dit artikel aangeduid werden en waarvoor mogelijke remedies werden besproken. Het zal ongetwijfeld meer in het middelpunt komen te staan van de politieke discussie op de bovenverdiepingen en zal daar nog vele jaren blijven.

Appendix 1: Aantal moedertaalsprekers (in miljoenen)

1	MANDARIJNS	885
2	SPAANS	332
3	ENGELS	322
4	BENGAALS	189
5	HINDI	182
6	PORTUGEES	170
7	RUSSISCH	170
8	JAPANS	125
9	DUITS	98
10	WU CHINEES	77
11	JAVAANS	76
12	KOREAANS	75
13	FRANS	72
14	VIETNAMEES	68
15	TELUGU	67
16	YUE CHINEES	66
17	MARATHI	65
18	TAMIL	63
19	TURKS	59
20	URDU	58

Bron: Ethnologue Web Site: Languages of the World, Top 100 Languages by Population (Cijfers naar boven afgerond, geactualiseerd februari 1999)

Appendix 2: Enkele illustraties van de taalkundige globalisering

Oorspronkelijke taal van de officiële documenten gepubliceerd door de Europese Commissie

	Midden jaren 1950 (4 talen)	Vroege jaren 1980 (6 talen)	Late jaren 1990 (11 talen)
Frans	100%	60%	40%
Engels	0%	30%	42%
Andere	0%	10%	18%

Bronnen:

- Midden jaren 1950 (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal): de Swaan (1998: 1)
- Vroege jaren 1980 (onofficiële schattingen): Laponce (1984: 160)
- Late jaren 1990 (1997 officiële cijfers verschaft door de Europese Commissie): Smith (1998: 1).

Commentaar:

Deze index is veelzeggend omdat de taal van het document (voordat dit het vertaalproces ingaat) waarschijnlijk niet alleen een getrouwe afspiegeling is van de taal die gesproken werd op de informele vergaderingen waar het document werd voorbereid, maar ook van de taal waarin naar de mening van de auteurs het document snel en correct beschikbaar moet zijn.

De stijging van het Engels van 30 naar 42 percent deed zich voor ondanks een daling (van 22 naar 17 percent in dezelfde periode) van het aandeel van de EU-burgers (en dus vermoedelijk ook van de EU-ambtenaren) met het Engels als moedertaal ten gevolge van de Duitse eenmaking en de toetreding van Spanje, Portugal, Griekenland, Oostenrijk, Zweden en Finland.

Percentage bewoners van België die in België gestudeerd hebben en verklaren een goede kennis te hebben van minstens één taal naast hun moedertaal

Leeftijd	55+	35-54	15-34
Heeft een goede kennis van:			
– de andere landstaal	17%	23%	21%
– Engels	11%	25%	36%
– Duits	6%	5%	4%

Bron:

Overzicht gepubliceerd in februari 1999 door INRA Marketing Unit (Brussel) in opdracht van TIBEM (Tweetaligheid in beweging – Bilinguïsme en mouvement)

Commentaar:

Vermoedelijk zal niemand betwisten dat deze gegevens het gevolg zijn van het behoren tot een bepaald cohort (en dus de ontwikkelingsdynamiek op lange termijn weerspiegelen) veeleer dan dat ze met leeftijd te maken zouden hebben (“met het ouder worden verleren mensen hun Engels maar blijven ze hun Duits verbeteren”).

Toch zijn de gegevens enigszins misleidend om de volgende redenen: (1) degenen die tot de jongere leeftijdscategorie behoren, kunnen op latere leeftijd hun talenkennis nog in belangrijke mate verbeteren; (2) de opvattingen over wat een “goede kennis” van een andere taal is, kunnen van één leeftijdsgroep tot de andere verschillen; (3) in het gebruikte staal is het Brusselse gewest oververtegenwoordigd, waar zowel de kennis van het Engels als van de tweede landstaal beduidend hoger ligt dan in Vlaanderen en Wallonië; (4) de achteruitgang van de kennis van de tweede landstaal in de laatste periode combineert een toename (van 31 naar 35 procent) van de kennis van het Frans bij de Vlamingen en een verdere terugloop (van 12 naar 4 procent) in de kennis van het Nederlands bij de Franstaligen.

Niettemin tonen deze gegevens onmiskenbaar aan hoe grondig de talenkennis in België in de tijdspanne van één generatie gewijzigd is.

Literatuurlijst

- Anderson, B. (1993). Nationalism, in *The Oxford Companion to the Politics of the World* (Joel Krieger ed.). Oxford: Oxford University Press, 614-619.
- Barnett, R.D. (1968). Araméens, *Encyclopaedia Universalis* Vol. 2, 1968, Paris: Encyclopaedia Universalis, 253-54.
- Bowles, S. & Gintis, H. (1998). *Recasting Egalitarianism: New Rules for States, Communities and Markets*. London: Verso.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge (Mas.): Harvard University Press.
- Citron, S. (1999). Une et indivisible, *Le Monde*, 29 juni 1999.
- Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Delberghe, M. (1999). Claude Allègre veut exporter le 'savoir-faire' éducatif français. *Le Monde*, 6 juli 1999.
- Depecker, L. (1997). Le plurilinguisme et l'avenir des langues. *Universalis* 1997. Paris: Encyclopaedia Universalis, 111-116.
- de Swaan, A. (1993). The Evolving European Language System: A Theory of Communication Potential and Language Competition, *International Political Science Review*, 14 (3), 241-255.
- de Swaan, A. (1998). The European Language Constellation. Amsterdam: University of Amsterdam, Amsterdam School Papers in Progress, December 1998.
- Edwards, J. (1994). *Multilingualism*. London: Penguin Books, 1995.
- Gellner, E. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Glyn, A. & Miliband, D. (eds.) (1994). *Paying for Inequality. The Economic Cost of Social Injustice*. London: Institute for Public Policy Research.
- Labbé, C. & Recasens, O. (1999). Un site pour inciter les jeunes étrangers à venir étudier en France. *Le Monde*, 1 september 1999.
- Laitin, D.D. (1988). Language Games. *Comparative Politics*, 20, 289-302.
- Laitin, D.D. (1993). The Game Theory of Language Regimes. *International Political Science Review* 14 (3), 227-239.
- Laponce, J. (1984). *Langue et territoire*. Québec: Presses universitaires de Laval. (Engelse vertaling: *Languages and their Territories*. Toronto: University of Toronto Press, 1987.)
- Laponce, J. (1993a). Do Languages Behave Like Animals? *International Journal for the Sociology of Language*, 103, 19-30.
- Laponce, J. (1993b). The Case for Ethnic Federalism in Multilingual Societies: Canada's Regional Imperative. *Regional Politics and Policy*, 1 (3), 23-43.
- Mamou, Y. (1999). Les cerveaux préfèrent les États-Unis. *Le Monde*, 12 januari 1999.
- Papaux, A. (1997). Droit des langues en Suisse: État des lieux. *Revue suisse de science politique*, 3 (2), 131-134.
- Reverchon, A. (1999). Le marché mondial de l'enseignement supérieur reste un fantasme. *Le Monde*, 7 september 1999.
- Schlesinger, A.M. (1998). *The Disuniting of America. Reflections on a Multicultural*

- Society*. Revised and enlarged edition. New York: W.W. Norton.
- Selten, R. & Pool, J. (1991). The Distribution of Foreign Language Skills as a Game Equilibrium. *Game Equilibrium Models*, Vol. 4 (R. Selten ed.), Berlin: Springer, 64-87.
- Smith, M. (1998). Anglais becoming top EU language. *The Financial Times*, 4 januari 1998, p. 1.
- SOPEMI (1998). *Trends in International Migration*. Paris: OCDE.
- Tréan, C. (1999). La France se lance sur le 'marché' des études supérieures. *Le Monde*, 12 januari 1999.
- Van Parijs, P. (1995). *Real Freedom for All. What (if anything) Can Justify Capitalism?* Oxford: Oxford University Press.
- Van Parijs, P. (1998). *Linguistic Justice*, tekst voorgelegd op het seminarie Freedom, Justice and Responsibility, All Souls College, Oxford, mei 1998.
- Van Parijs, P. (1999). *Just Health Care and the Two Solidarities*. Harvard Center for Population and Development Studies, Working Paper 99.03, 18p.
- Van Parijs, P. (Ter perse). Should Europe Be Belgian? On democratic citizenship in multilingual polities, in *The Demands of Citizenship* (Iain Hampsher-Monk ed.), London: Cassell.
- Warhaugh, R. (1987). *Languages in Competition: Dominance, Diversity and Decline*. London: Blackwell.